

Victor Kozlovskyi

ON PROBLEM OF ANTHROPOLOGICAL BASIS OF MORAL THEOLOGY OF MARKELLIN OLESNITSKY

The article studies an anthropological content of the course of lectures on the moral theology by Markellin Olesnitsky, professor of the Kyiv Theological Academy. It displays the relationship between his anthropological ideas and some dominant European philosophical and anthropological doctrines of XIX century.

Костянтин Сігов

ГЛАГОЛЕВСЬКА ПОДОРОЖ ЗІ СТУДЕНТАМИ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ ДО ЄРУСАЛИМА: ТОПОС ЄДНОСТІ «ДВОХ ЗАВІТІВ»

Стаття аналізує оповідь про подорож до Єрусалима видатного вченого Київської духовної академії, біблієста о. Олександра Глаголева (1872—1937), здійснену з групою студентів у 1911р.; книга, надрукована у 1914р., перевидана у 2005р., є важливим документом періоду кризи між революціями 1905 та 1917рр. Інтерпретація роботи має бути зроблена в контексті Глаголевських виступів проти ксенофобії та антисемітських спроб порушити неперервність між Старим та Новим Заповітом; Глаголев трактував Єрусалим як топос їхньої єдності у своїй енциклопедичній статті і своїй оповіді про мандрівку до Святої Землі.

«Філологічно перша частина імені Єрусалим виводиться або від дієслова *jarash* — володіти, або від *jaras* — закладати основу; друга ж частина, у всякому разі, наближається до слова *shalom*, мир. Отже, Єрусалим — «володіння або оселя миру» (за Евальдом, Сімонісом, Реландом) або «основа миру» (за Гезеніусом, Фюрстом). Ідея миру об'єднується з іменем Єрусалима у Пс. 75:3 за LXX, Пс. 121:6. Зах. 12:6. Лк. 19:42»¹.

Виступ проти ксенофобії на межі епох та століть є помітною традицією в громадському та академічному житті Києва². На початку ХХІ ст. з не меншою, ніж на початку ХХ ст., гостротою кияни

¹ Глаголев А. А. *свящ. Иерусалим // Православная богословская энциклопедия*. Сост. под ред. Н. Н. Глубоковского. — СПб., 1905. — Т. VI. — Передрук. у кн.: По святым местам: от Киева до Иерусалима / Под ред. прот. Александра Глаголева. — К., 2005. — 128 с.

² «В усьому винні євреї та велосипедисти, — похмуро зауважив один киянин... — Чому велосипедисти? — спитали в нього. Він відповів ще похмуріше: — А чому євреї?» Цікаві роздуми про історико-культурні умови функціонування анекдотів лаконічно підсумовано в статті С. С. Аверинцева «Про дух часу та почуття гумору». Див.: «Дух і літера». — К., 2005, № 13–14. — С. 48–53.

реагують на ганебні випадки проти «інших» та «чужих»³. Наука ксенологія починається не з теорії, а з практики. Поля практики ця наука не залишає на жодному етапі фундаментальних досліджень у цій царині. Практика подорожі на «чужину» нагадує про те, що саме від грецького слова «ксенос» (xenos, чужий) було утворене поняття «ксенітейа» (xeniteia, паломництво). Актуальність привернення уваги до подорожі проф. о. О. О. Глаголева (1872—1937) зі студентами до Єрусалима тісно пов'язана з громадською позицією вченого-біблеїста. Людина багатющої ерудиції, всесвітньо відомий гебраїст, він вільно володів давньоєврейською, грецькою, латиною та головними європейськими мовами. Глаголевська парадигма ставлення до «іншого» є одним з ключових розділів історії практичної ксенології «в наших палестинах».

Після цієї короткої преамбули перейдемо безпосередньо до нашої теми — *in medias res*.

***

Розглянемо історико-культурний контекст подорожі проф. о. О. О. Глаголева з колегою та 10 студентами з Києва через Одесу, Константинополь та Хайфу до Єрусалима в 1911 році. Текст про поїздку до Єрусалима був опублікований 1914 р. в першому номері журналу «Труды Киевской Духовной Академии», а також виданий окремою брошурою⁴.

Восени 1913 р. учений-гебраїст виступає експертом та свідком захисту в справі Бейліса⁵. В 1905 р. настоятель храму св. Миколи Доброго вивівлюдей, щоб зупинити чорносотенний погром на Подолі. В 1909 р. проф. о. О. О. Глаголев опублікував важливу оглядово-полемічну працю «Старий Завіт і його неминуще значення в християнській Церкві (з приводу стародавніх та сучасних літературних і суспільних

³ Славетним прикладом практичного застосування науки про «чужих» сторіччя тому стала справа Бейліса, найближчим текстом практичної ксенології в наші дні є «справа», пов'язана з колективним листом «Проти ксенофобії за європейську Україну» (Критика. — 2005, № 6). Тут не місце зупинятися на очевидних відмінностях між нинішньою політичною маніпуляцією, ксенофобським дискурсом та націоналістичними мотивами столітньої давнини.

⁴ Первая паломническая экскурсия студентов Императорской Киевской Духовной Академии в Св. Землю летом 1911 г. / Сост. Карнеев С. Е., под ред. проф. свящ. А. А. Глаголева. — К., 1914. Передрук. у кн.: По святым местам: от Киева до Иерусалима / Под ред. прот. Александра Глаголева. — К.: Дух і літера, М.: Образ, 2005. — 128 с. З неосяжної сучасної бібліографії про паломництва згадаємо лише кілька видань: Turner V., Turner E. Image and Pilgrimage in Cristian Culture. — New-York: Columbia University Press, 1978; Brown P. The Cult of the Saints, Its Rise and Function in Latin Christianity. — Chicago, 1981; Dupront A. Pelerinages et lieux sacres // Melanges F. Braudel. — Toulouse: Privat, 1973, 2:190; Zander L. «Le pelerinage», in 1054—1954 // L'Eglise et les Eglises. — Chevetogne, 1954. — P. 469—486; Stavrou M. Approche theologique du pelerinage // Contacts. — Paris, 1999, № 186. — P. 127—159; Смагу М. Богословський підхід до паломництва // Синопис. — К., 2001, № 4—5. — С. 144—158.

⁵ Сігов К. Свідки правди: від справи Бейліса до справи Глаголевих // Дух і літера. — К., 2002, № 9—10. — С. 229—234.

течій проти загальноприйнятого значення та вживання християнами старозавітних священних Писань»). Тут, зокрема, зазначено:

Давня неприхильність до єврейства сучасного, підігріта подіями 1905–1907 рр., є і в нас нерідко тою канвою, за якою часом вишиваються найпотворніші візерунки критики та знущань проти старозавітних осіб, закладів, а потім і проти Старого Завіту взагалі. Характер такого аж ніяк не дозволеного для православного християнина ексцесу мають, наприклад, судження пана А. Д. Ертеля, висловлені ним у рефераті «Єврейство й Тора» від 23 січня цього року⁶.

Крайнощі сходяться: крайні праві відкидали П'ятикнижжя Мойсея в даному разі з таким самим радикалізмом, який крайні ліві на чолі з більшовиками поширювали на обидва біблійні Завіти. Глаголев вказує на загальне коріння цього нігілізму та невігластва: «тільки глибока необізнаність цих людей в Писанні, та необізнаність, якою ми, росіяни, грішимо дуже давно і яка, за св. Йоаном Златоустом, є джерелом усякого зла, могла призвести ревнителів віри та святині до такої неприхованої наруги над тією та іншою»⁷. Крайні праві в Росії (що вправлялися в «карикатурах» на давньоєврейських пророків) здійснювали ажіотаж навколо опублікованої в російському перекладі книги Г. С. Чемберлена *«Євреї, их происхождение и причины их влияния в Европе»* (СПб., 1906), попередника націонал-соціалізму. Останній договорювався до твердження про неєврейське походження Ісуса Христа та витіснення єврейства зі світових шляхів у провінційність ханаанських культів.

Глаголевська критика не обмежується аналізом псевдонаукових «гіпотез» (що претендують на політичні висновки). Вчений вказує на причини беззахисності суспільства перед агресивним натиском неосвічених пропагандистів. Шкільна освіта не прищеплює розуміння органічного зв'язку обох Завітів. Школа викладає розрізнені фрагменти Біблії та навіть не ставить собі за мету:

...щоб ідеєю спасіння людей освітлювалися всі окремі розповіді зі старозавітної та новозавітної історії. Це, на жаль, досі не спостерігається ні в нижчих ні в середніх наших школах. Діти вивчають окремі уривки історії в формі розповідей, наприклад, про Ноя, про Авраама, про Давида та ін., а який стосунок мають ці розповіді до історії християнства, вони не уявляють. Утім, треба мати такий підручник Закону Божого; який би обіймав та проясняв собою, так би мовити, повне християнство, тобто старозавітне та новозавітне, та їх тісний взаємозв'язок⁸.

Цей тісний взаємний зв'язок найприроднішим чином демонструє подорож Глаголева та його учнів до Єрусалима — єдиного топосу двох біблійних Завітів.

⁶ Глаголев А., свящ. Ветхий Завет и его непреходящее значение в христианской Церкви (По поводу древних и современных литературных и общественных течений против общепринятого значения и употребления християнами ветхозаветных священных Писаний) // Купина неопалимая. — К.: Дух і літера, 2002. — С. 138–139. Актуальність тої київської контрверзи про співвідношення двох Завітів нещодавно відзначив С. С. Аверинцев у коментарі до своїх біблійних перекладів: *Аверинцев С. Старий Завет як пророцтво про Новий: загальна проблема очима перекладача* // Дух і літера. — 2005, № 13–14. — С. 34.

⁷ Глаголев А., свящ. Ветхий Завет и его непреходящее значение в христианской Церкви. — С. 139–140.

⁸ Там само. — С. 185.

Глаголевська «паломницька екскурсія» до Єрусалима поповнює багатий тип *наративу про паломництво*, оповідей про подорожі в Святу Землю, різноманітні форми яких у Новий час створили класичні автори — від Григоровича-Барського до Гоголя. В широкому корпусі наукових текстів найближчим джерелом для Глаголева були праці його вчителя, професора єврейської мови та біблійної археології Київської духовної академії А. О. Олесницького (1842—1907), який захистив докторську дисертацію на тему «Свята Земля. Єрусалим та його стародавні пам'ятки» (1877). Київська Академія багаторазово командировувала А. О. Олесницького для наукових досліджень до Палестини, результати яких зібрані в його докладних публікаціях: «Свята Земля: звіт про відрядження до Палестини...»⁹.

О. О. Глаголев опублікував у 1900 р. книгу «*Старозавітне біблійне вчення про Ангелів*», що привернула увагу до талановитого біблеїста. Для багатотомної «*Тлумачної Біблії*» він пише ґрунтовні коментарі на книги Товита, Приповідок Соломона, Пісню Пісень, третю та четверту Книги Царств, пророків Наума, Авакума, Софонії, Аггея та на Соборні Послання¹⁰. Особливо слід відзначити уже цитовану енциклопедичну статтю «Єрусалим», яка багато в чому слугує «паралельним текстом» до історії подорожі 1911 року. Особливістю оповіді є *новий суб'єкт подорожі* — спудеї нашої Alma Mater.

Студенти становлять основу екскурсійної групи та роблять цілком явною її освітню мету. Ця сторона експерименту цілком вдалася. Щоденник подорожі вів студент 4-го курсу С. Є. Карнєєв: він склав текст опису, редактором якого став проф. о. О. О. Глаголев. Зазначимо делікатність редактора і талант викладача: в назві тексту про його роль не згадано — сказано про «екскурсію студентів» та відкривається весь текст заявкою ініціативної групи: «Невеликій групі студентів нашої академії вдалося зробити давно замислену справу — здійснити паломницьку подорож на православний Схід» (с. 4)¹¹. Наш «Захід» (Київ з перспективи Єрусалима) група залишає 15.06.1911 року.

⁹ Святая Земля: Отчет о командировке в Палестину и прилегающие к ней страны, 1873—1874. В 2-х т.— Т. 1: Иерусалим и его древние памятники. — К.: Тип. Еремеева, 1875. — 558 с., 1 л. ил.; Т. 2: Замечательнейшие по древним памятникам места Иудеи, Самарии, Галилеи верхней и нижней, Финикии и Ливанской области. — К.: Тип. Давиденко, 1878. — IV, 656, 11 с. та ін. Див.: Глаголев А. Профессор Аким Алексеевич Олесницкий: некролог. — К., 1907. — 15 с.

¹⁰ Толковая Библия А. П. Лопухина, 2-е изд. — Стокгольм: Институт перевода Библии, 1987. Див.: Макар М., прот. Гебраїстика в Київській Духовній Академії та праці прот. Олександра Глаголева // Магістеріум.— Вип. 9: Історико-філософські студії. — К., 2002.

¹¹ По святым местам: от Киева до Иерусалима. Далі в тексті ми посилаємось на це видання. В екскурсії були: керівник екскурсії проф. о. О. О. Глаголев, прот. Дмитрев та 10 студентів (студенти 3-го курсу, священики о. О. І. Вилков, о. Г. В. Спіней та о. О. Є. Скрипчинський, 2-го курсу — ієродиякон (болгарин) о. Харитон, інші учасники екскурсії: студенти 4-го курсу С. Є. Карнєєв, 3-го курсу: Д. О. Остроумов, О. О. Павпертов і 2-го курсу: В. П. Буйницький, О. Д. Дмитрев та Д. М. Троїцький).

Поїздка проходить під патронатом Палестинського Товариства. Поїздом група дістається до Одеси. Тут мандрівникам видають закордонні паспорти та Євангеліє — тепер шлях до Єрусалима відкрито. Пароплав «Принцеса Євгенія Ольденбурзька» відправляється до Палестини через Константинополь.

Контраст між внутрішнім змістом та зовнішнім виглядом впадає в око, коли вони відвідують Айя-Софію:

Нинішній зовнішній вигляд її аж ніяк не справляє очікуваного враження: велична архітектурна будівля вельми багато втрачає від прибудов пізніших контрфорсів та різних мусульманських приміщень на площі двору храму, зате внутрішність мечеті, попри сильну попсованість стінних прикрас, являє собою одне з чудес архітектури. Величезні колони з різнокольорового мармуру (вісім колон порфірового мармуру, вісім зеленого малахіту та ін.), що підтримують величний сферичний купол, який дає в храм ціле море світла, маса мозаїки та фресок, що просвічуються на пофарбованих мусульманами стінах, і тепер ще свідчать про надзвичайну красу св. Софії, яка привела у захват її державного будівника — імператора Юстиніана, що вигукнув: «Я перевершив тебе, Соломоне! (с. 10).

Згаданий контраст зовнішнього/внутрішнього супроводжуватиме мандрівників, переплітаючись з діалектикою свого/чужого: «... ісламізм торкнувся храму св. Софії, так би мовити, поверхово: він приховавав під штукатуркою чужі йому зображення, але цілком їх майже не знищив» (с. 11).

Поряд знаходиться храм св. Ірини — *templum Pacis Divinae*, — що нині зайнятий турецькою збройною палатою. Від коментарів автор утримується. Послідовна стриманість тону та врівноваженість опису робить честь авторові та редакторів.

Шлях через грецький Архіпелаг та Середземне море приводить студентів до Хайфи, а далі, на екіпажах — до Назарета та Кани Галілейської. Не обійдено увагою гору Фавор та її околиці:

Довго сиділи на вершині Фавору серед величезних каменів, милуючись чудовою панорамою. Адже майже вся Галілея та частково Іудея і Перейя красувалися перед нашими поглядами; біблійні події, пов'язані з цими місцями, якось сильніше та яскравіше уявлялися нам, набували якогось особливого колориту при безпосередньому спогляданні місць, де вони відбувалися... Відпочивши трохи в готелі католицького монастиря, ми попрямували в зворотну путь. Неподалік від воріт монастиря в саду розташована начебто в підземеллі *церква Мелхіседека*, царя Салімського, який колись поблагословив Авраама (с. 30).

Студенти відзначають візит, що їх зацікавив «за пропозицією нашого професора о. О. Глаголева»:

...відвідали самаритянську синагогу з тим, щоб поглянути на знамените самаритянське П'ятикнижжя (тора), якому нараховується близько 3000 років. Нас охоче пустили до синагоги та показали предмет, що нас цікавив. Ця тора являє собою сувій великих розмірів, помережений (поцяткований) самаритянськими письменами давньогрецького шрифту та закритий в особливому футлярі. Тут нам запропонували купити на згадку фотографічні знімки з тори та її невеликі моделі, досить грубо зроблені (с. 39-40).

Скорочуючи численні цікаві сторінки історії подорожі, ми переходимо до прибуття в Єрусалим: «...а при наближенні до міста можна

бачити серед численних будівель святого міста і храм Воскресіння, що містить у собі найбільшу святиню християн — Гроб Господній. Скоро ми в'їхали через північні Дамаські ворота...» (с. 41).

Контраст, зазначений в Айа-Софії, між відсутністю зовнішніх форм величі та внутрішнім, «невидимим» ззовні, *кенотичним* простором таїни — цей лейтмотив усієї подорожі тут досягає максимуму:

...прочанинові доводиться розчаровуватися, побачивши храм Воскресіння, особливо ззовні, де він не являє ніякої величі, ховаючись серед інших будов. Храм храмів християнських, отже, своїм виглядом не відповідає своєму великому значенню. Але, після першого несподіваного враження від храму, прочанина охоплює велике, невимовне почуття поборності перед тими святинями, які містить у собі цей непоказний храм. Ось, просто навпроти вхідних дверей, на підлозі лежить жовтувато-рожевий камінь довжиною в людський зріст, оточений великими підсвічниками зі свічками та лампадами, що належать різним християнським віросповіданням. Це — камінь миропомазання, на якому, за переданням, було покладено Тіло Боголюдини для помазання миром Йосипом та Никодимом (с. 43).

Поворотна точка опису — «але» — веде до вирішального жесту дотику паломників: «ось», «тут» (та до його вічного «тепер»). *Nic locus est*. На дотик тут виникає контакт із тим, що приховано і від жителів вічного міста, і від тих, хто з далеких країн прямує сюди:

Сама печера Гробу Господнього замала, так що одночасно там можуть розміститися всього лише 3—4 людини. Дочекавшись черги, ми вступили в боковий вівтар Ангела, а потім через вельми низькі двері пройшли й до самого Гробу. Отже, ось мета прочанина, що йде в Святу Землю! Ось той священний камінь, на якому лежало Пречисте Тіло Боголюдини і де відбулося славне Його Воскресіння! (с. 44)

До місця місць веде шлях шляхів — *via dolorosa*, знайома і сьогодні кожному гостеві Єрусалима:

Страсним, або Хресним шляхом, *via dolorosa*, називається вузька вулиця, що йде майже від Гроба Господнього в напрямку до Гефсиманії. За давньоправославним переказом, Страсний шлях проходив з Сіона через усе місто, кінчаючись біля міських воріт, що знаходилися коло самої Голгофи. В 1883 році знайдені були рештки стародавніх міських воріт, від яких залишився тільки досить потертий кам'яний поріг, а також рештки давньоєврейського муру з двома колонами. Це і вважається місцем закінчення хресного шляху Христа Спасителя, звідки починався вже підйом на гору Голгофу (с. 51).

Критичний аналіз топології Єрусалима виходить за межі даного дослідження. Поміркований плюралізм допомагає авторові співвіднести іконічний «тип» різних відвідуваних місць з їхнім євангельським «прототипом». За приклад можуть слугувати думки автора під час відвідання Єрусалимської гори Сіон:

Звичайно, багато що тут, пов'язуване з тим або іншим моментом перебування Спасителя на Сіоні, є надто проблематичним; навряд чи можна говорити, що та або інша подія історії страждань Христа Спасителя відбулася саме тут або там. Але, — висловлює автор погляд сучасного прочанина, — цілком досить того, що все це відбулося тут, на цій горі. Сіон має для нього священне значення увесь в його цілості, а вказувані побожними переказами місця окремих подій лише посилюють враження незалежно від того, чи відбувалися вони справді на вказаних місцях, чи то на яких-небудь інших (с. 50—51).

Центральна тема єдності двох біблійних Завітів, двох Ізраїлів, розкривається з особливою увагою під час відвідання студентами Глаголевої гори Сіон. Особливий «наголос» на цьому місці зроблено в тексті:

Давній Сіон — гора, яка, виступаючи за південний мур Єрусалима, знаходиться біля з'єднання гірських ущелин і спускається до відомої долини Гіннома. *Сіон — священне ім'я для вибраного народу Божого і не меншою мірою — для новозавітного Ізраїлю — Христової Церкви.* Це — «гора дому Господнього» (Іс. II, 2); це — «мати Церков, Божа оселя» (недільна стихира 8-го гласу). Звідси, за пророками, мало вийти благословення Ізраїлеві та всьому людству. «Від Сіона вийде закон і Слово Господнє з Єрусалима», — провіщали пророки. Тут передусім привертає до себе увагу магометанська мечеть Ен-небі Дауд, в якій і показують ту «Сіонську світлицю», де була здійснена Таємна вечеря і де, за переданням, сталося зішестя Святого Духа на апостолів. Тут же, в особливому відділенні верхньої частини мечеті, вказують на гробницю царя Давида (с. 47–48, курсив мій — К. С.).

Автор зазначає, що гробницю царя Давида мусульмани шанують нарівні з Хевронською гробницею Авраама та Сарри. З гори Сіон студентам відкривається велична панорама Єрусалима: «...і Єлеонська гора з Малою Галілеєю, і гора Спокуси, і Гефсиманія, далі — Гнійні ворота, село Силоам (або Сильван), Кедрон та ін.» (с. 49). На Єлеонській горі увагу групи привертає галерея у монастирі кармеліток, де на стінах великими літерами тридцятьма трьома мовами написано молитву «Отче наш»: ці вселенські свідчення зібрані з усього світу в тім місці, де, за переказом, молитва Вчителя була передана учням. *Ad fontes*: закликає до джерел тут знову набуває простоти та конкретності фізичного жесту, а не лише метафори.

Поблизу від церкви *Pater Noster* на Єлеонській горі знаходиться місце «плачу над Єрусалимом» (Лк. 19:41). Місто «не зрозуміло часу своїх відвідин»; воно було сплюндроване та довго перебувало в запустінні. Для припинення прив'язаності євреїв та християн до Єрусалима та обернення його на язичницьке місто імператор Адріан змінив ім'я Єрусалим на Елія Капітоліна. З епохи Костянтина та Єлени Єрусалим стає християнським містом, включеним до ареалу візантійської культури. В 627 р. араби-мусульмани на чолі з Омаром завоювали Єрусалим та включили його до священної території ісламу. Доба хрестових походів у XI–XIII ст. надовго приковує увагу Європи до Єрусалима. З 1517 р. аж до XIX ст. турецьке володарювання стирає сліди юдео-християнського спадку. Мирний хрестовий похід у XIX ст. розпочинають європейські культури: у 1839 р. в Єрусалимі відкривається британське консульство, в 1842 — німецьке, у 1858 засновано російську місію. Палестинське Товариство домагається права відвідання паломниками місця старозавітного храму Соломона, де тепер знаходиться мечеть Омара.

Київська група відвідує на горі Морія мечеть «Куббет-ес-Сака» («Купол скелі»), що покриває місце, де стояв жертвник Соломонового храму. Скеля, яку мусульмани вважають другою святиною в світі (після Кааби в Мекці), знаходиться зовсім поряд із Святою Святих храму Соломонового. А поблизу — місце стрітіння Христа з правед-

ним Симеоном (Лк. 2:27). У майстернях єрусалимського архітектора та археолога Конрада Шикка глаголевські студенти оглянули моделі старозавітних скінії та храму:

Зроблені на основі глибокого довголітнього знайомства з топографією Єрусалима, нинішнього та біблійного, та з усією історією й археологією святого града і його святилища — моделі, справді, відтворюють перед глядачем усю розмаїту історію гори Морія та Єрусалимського храму. Фотографічні знімки моделей Шикка багато хто з нас придбав собі на згадку про старозавітний храм Істинному Богові (с. 65–66).

«Місця пам'яті» в Єрусалимі та за його межами, які відвідала й описала перша студентська група з Київської академії, залишаються широким полем для подальших досліджень¹².

На завершення неможливо оминати відвідини Хеврона, місця гостинності Авраамової:

Вже сутеніло, коли ми наближалися до місця священної діброви Мамврійської. В Хевроні, того вечора ілюмінованому — з нагоди річниці турецької конституції (10 липня), ми залишили своїх коней. [...] Рано-вранці наступного дня (11 липня), при світлі вранішнього сонця, під Дубом нашим проф. о. О. Глаголевим була відслужена літургія, а після неї молебень з акафістом Пресвятій Трійці, що колись з'явилась тут у вигляді трьох перехожих праведному Авраамові (Бут. XVIII). Незабутнє враження справила ця літургія, відслужена на кам'яному помості, що зведений навколо Дуба. Така простота Богослужіння на Богостественному місці якось особливо зворушує душу і надає їй молитовного настрою (с. 68).

Простота погляду нашого автора на речі виявляє себе також в увазі до характерної деталі — форми листя дуба, не схожого на наші (без розподілу між символічним та природним): «Нині для підтримки Дуба поставлено підпорки. Порода Дуба відрізняється від наших дубів. Листя його дуже маленьке з зубчиками по краях» (с. 69). Слідом за цим кадром «великим планом» відкривається вид на місто Хеврон, що століттями ніяк не засвоїть науку дружби першого «друга Божого»:

Стародавнє місто Хеврон (арабською Ел-Халіл, тобто друг Божий; цим іменем, як відомо, і в Старому, і в Новому Завіті зветься Авраам (Іс. XLI, 8; Іак. II, 23). Ми вирішили відвідати і це стародавнє місто (Чис. XIII, 23), першу столицю царя Давида (II Цар. II, 11). Особливо вартою уваги для прочанина тут є мечеть, що ховає в собі домовини праотців: Авраама, Ісаака, Іакова та їх дружин. Але вхід туди християнам закритий (с. 69).

Київські студенти крізь щілину в стіні вглядалися в напівтемряву мечеті, що ховала від нащадків першого та другого Завітів могили Авраама, Ісаака, Іакова «та їх дружин» (не забуває уточнювати оповідач).

Глаголевська подорож до Єрусалиму актуалізує той тип людини-мандрівника, *homo viator*, який бере початок у парадигмі подорожі Авраама. Деконструкція *homo viator*, що подорожує між світами, продовжується так само довго, як і «деконструкція» мамврійського дуба, біля якого зеленіє молода діброва.

¹² «Les Lieux de mémoire» французьких істориків ґрунтовно проаналізовано в книзі: Ricoeur P. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. — Paris: Seuil, 2000. — P. 527–535; Рікер П. *Память, история, забвение*. — М., 2004. — С. 558–572. Коментар до цього див.: Сігов К. Поль Рікер: пам'ять, історія, вдячність // *Дух і літера*. — 2006, № 15–16.

Прямо в назві тексту (а не в примітці до нього) зазначено, що подорож у Святу Землю відбулася «влітку 1911 року». Докладність і точність документування подробиць усього ходу подорожі, часу зустрічей, відвідин тих або інших місць, безпосередніх вражень не залишає сумнівів: звіт писався по свіжих слідах, а не через роки. Виникає питання: чому текст був опублікований лише через три роки, в 1914 році? Він вийшов після «резонансної» справи Бейліса. Перша екскурсія групи студентів та керівника кафедри біблеїстики в Святу Землю була визначною подією в житті Академії, вона створила символічний прецедент, і це «парадигматичне» значення її наголошене в назві: «Перша паломницька екскурсія студентів КДА в Св. Землю». Перша світова війна 1914–1918 рр. та подальші події XX ст. виключали можливість подібних екскурсій. Чи ця чудова ініціатива залишилася без продовження?

Скептичну відповідь на це питання спростовує лист прот. о. О. О. Глаголева до його колеги по Академії прот. І. Н. Королькова, написаний 18.06.1914 р.:

Сьогодні, 18-го, відбула до Палестини Академічна екскурсія, досить численна (до 50-ти чоловік) під керівництвом С. С. Васіліади (приєдналися до неї о. М. Є. Єдлінський та деякі кияни з духовного учбового світу, а також кілька студентів СПб., Москов. та Казанськ. Дух. Академій)¹³.

На початку XXI ст. студентам, викладачам та керівництву Києво-Могилянської Академії було б добре взяти до уваги останні слова оповіді, звернені до нас: «На завершення не можемо не побажати, щоб частіше розпочиналися в наших учбових закладах екскурсії, подібні до описаної: вони завжди принесуть величезну користь, останнім часом, здається, вже досить визнану всіма» (с. 84)¹⁴.

Konstantin Sigov

GLAGOLEV'S JORNEY TO JERUSALEM WITH KYIV ACADEMY STUDENTS: TOPOS OF THE UNITY OF «TWO TESTAMENTS»

The article analyzes the narration on the journey to Jerusalem of an outstanding scholar of Kiev Theological Academy, a biblicist Rev. Alexander Glagolev (1872–1937) undertaken with a group of his students in 1911; the book was printed in 1914, reedited in 2005 being an important document of the period of crises between the revolutions of 1905 and 1917. Interpretation of the work has to be done in the context of Glagolev's polemics against xenophobia and anti-Semitic efforts to break the continuity between the Old and the New Testament; Glagolev considered Jerusalem as the topos of their unity in his encyclopedic article and his narration on pilgrimage to the Holy Land.

¹³ Глаголев А., свящ. Купина неопалимая. — С. 87.

¹⁴ Автор цієї статті користується приємною нагодою висловити щиру вдячність від історика ідей справжнім історикам на чолі з професором Наталею Миколаївною Яковенко за їхню шляхетну гостинність. Наступного літа в Єрусалимі?